

Maciej Bialecki

Stowarzyszenie Pamięci Powstania Warszawskiego 1944

Kazimierz Pływacz (1901–1962) – agent kontrwywiadu Armii Krajowej, Powstaniec Warszawski i konwojent polskiego złota**Słowa kluczowe**

Kazimierz Pływacz, Bank Polski SA w Warszawie, Oddział II Komendy Głównej AK, Pawiak, Powstanie Warszawskie, polskie złoto podczas II wojny światowej, Narodowy Bank Polski

Streszczenie

Kazimierz Pływacz (1901–1962) brał udział w walkach z Niemcami na froncie wielkopolskim 1920 roku i w wojnie obronnej 1939 roku. W latach 1921–1944 pracował jako laborant medyczny w Banku Polskim SA w Warszawie. W czasie II wojny światowej służył w kontrwywiadzie Komendy Głównej Armii Krajowej. Więzień Pawiaka, został wykupiony przez AK. Podczas Powstania Warszawskiego brał udział w walkach na Starym Mieście i Powiślu Czerniakowskim. Po pobytku w niewoli i w Polskich Siłach Zbrojnych na Zachodzie wrócił do Polski jako konwojent polskiego złota przesyłanego z Londynu. Po powrocie był kierownikiem ambulatorium NBP w Warszawie.

Ten nekrolog rzucał się w oczy, zwłaszcza że został wydrukowany w latach sześćdziesiątych: „Członek KPP, oficer Armii Krajowej”¹. Zestawienie było wystarczająco frapujące, by pokusić się o odtworzenie biografii, która w rzeczywistości okazała się jeszcze ciekawsza. Nigdy zapewne nie poznamy jej do końca – szkoda, albowiem

¹ Nekrolog, „Służba Zdrowia” 1962, nr 15, s. 2.

nasz bohater znajdował się zadziwiająco blisko kilku intrygujących epizodów historii Polski.

Kazimierz Pływacz urodził się 19 września 1901 roku w Warszawie jako syn Władysława (ur. 1869) i Józefy z domu Grygierowskiej (zm. 1920). Władysław przez całe życie, przed wojną i po wojnie, był magazynierem w Państwowych Zakładach Tele- i Radiotechnicznych. Rodzina mieszkała w tej samej dzielnicy, gdzie ojciec miał pracę – przy ul. Grochowskiej 110, a po wojnie na Gocławku. Starszy brat Marian (ur. 1895) w okresie międzywojennym pracował w Skarbcu Emisyjnym Banku Polskiego.

Do 1916 roku Kazimierz ukończył siedem klas szkoły miejskiej i jedną klasę Prywatnego Gimnazjum Męskiego Kazimierza Nawrockiego w Warszawie. Od młodych lat angażował się w politykę. Jeszcze przed osiągnięciem pełnoletności, od końca roku 1917 do października 1918 roku, był członkiem Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS-Lewica). Działacze PPS-Lewicy w tamtym czasie przechodzili, poprzez Socjaldemokrację Królestwa Polskiego i Litwy i Komunistyczną Partię Robotniczą Polski, do Komunistycznej Partii Polski, ale nie ma dowodów na to, że Pływacz również przeszedł tę bądź inną drogę i wstąpił do KPP – jak podano w nekrologu, od którego zaczęliśmy ten tekst. W okresie Polski Ludowej jedyne, czym chciał i mógł się wykazać w tym zakresie, to przynależność do Związku Budowlanego w Warszawie. W życiorysie z 1947 roku dla pracodawcy napisał: „Należałem do Zw. Budowlanego pod kierownictwem K.P.P.” (od listopada 1918 roku do października 1919 roku)², a do „Zeszytu Ewidencyjnego” Wojska Polskiego w 1949 roku podał: „Zw.B.–K.P.P. 1918–1934 członek”³.

Niewątpliwie miał ciągotki lewicowe. W 1917 roku pracował jako robotnik w Warszawskiej Fabryce Drutu, Sztyftów i Gwoździ przy ul. Objazdowej 1, zwanej „Drucianką” – znajdującej się od domu w odległości ponad sześć kilometrów, mierząc ulicami Grochowa i Pragi, ale tylko trzy kilometry na skróty przez pola (dziś zabudowane) i tory kolejowe. „Drucianka” na początku wieku była matecznikiem

² Archiwum Zakładowe Narodowego Banku Polskiego (dalej: Archiwum NBP).

³ W karcie ewidencyjnej, która jest sporządzana na podstawie „Zeszytu Ewidencyjnego”, zapisano „przynależność partyjna do 1939 r.: KPP – 1918 – 34”, ale wobec pełnego zapisu w „Zeszytu Ewidencyjnym”, cytowanego w tekście, a także w porównaniu z cytowanym życiorysem, nie odpowiada to prawdzie (Centralne Archiwum Wojskowe (dalej: CAW), TAP nr 1164/66/37).

działaczy socjalistycznych i komunistycznych. Przez ponad 30 lat jej pracownikiem był znany działacz komunistyczny Karol Wójcik (1883–1941), zamordowany przez Niemców w Auschwitz. Notabene, jego syn January Wójcik ps. „Ryś” (1929–1944) był żołnierzem batalionu Armii Krajowej „Miłosz”⁴ – tego samego, w którym służył kapitan „Bradł”, który na dłużej pojawi się w dalszej części tekstu.

Pływacz jednak w „Druciance” nie zagrzał długo miejsca. W 1918 roku został zatrudniony przy robotach publicznych w Forcie Wawer, a potem chyba był bez pracy. W życiorysie napisał, że brał udział „jako delegat (...) w krwawych demonstracjach na Sejm 1919”⁵. Prawdopodobnie chodzi o brutalnie rozpędzoną przez policję w dniu 3 lipca 1919 roku manifestację bezrobotnych, w której byli zabici i ranni⁶.

Jesienią 1919 roku został powołany do wojska. Od 19 października 1919 do 3 marca 1920 roku służył w 59 pułku piechoty wielkopolskiej⁷. W październiku 1919 roku pułk prowadził walki pozycyjne z Niemcami, tłące się po Powstaniu Wielkopolskim na linii frontu w rejonie Łabiszyna – na południe od Bydgoszczy, która przeszła w ręce polskie dopiero w styczniu 1920 roku na mocy traktatu wersalskiego. Pływacz prawdopodobnie przeszedł wyszkolenie rekruckie w Inowrocławiu, które nie trwało wtedy długo, trzy–cztery tygodnie, po czym dołączył do walk na froncie. 18 grudnia pułk został zluzowany i do 15 stycznia 1920 roku stacjonował pod Żninem, przechodząc tam intensywne przeszkolenie. W styczniu pułk obsadził odcinek graniczny na zachód od Chojnic i stacjonował tam do 20 lutego, po czym zgrupował się w rejonie Tucholi. Od 7 marca pułk ekspedowano na front wschodni, ale Pływacz już 4 marca przeszedł do szwadronu żandarmerii wchodzącego w skład 7 Dywizjonu Żandarmerii w Poznaniu⁸. Miał wtedy stopień sierżanta. Szkołę podoficerską

⁴ G. Wójcik, *Moi najbliżsi*, [w:] *Karol Wójcik. Wspomnienia towarzyszy*, Książka i Wiedza, Warszawa 1961, s. 68–74; por. Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/january-wojcik,50122.html> [dostęp: 26.10.2024].

⁵ Archiwum NBP.

⁶ K. Więch, *Polska Partia Socjalistyczna 1918–1921*, Książka i Wiedza, Warszawa 1978, s. 197.

⁷ F. Nowicki, *Zarys historii wojennej 59-go pułku piechoty wielkopolskiej*, Wojskowe Biuro Historyczne, Warszawa 1929; do 17 stycznia 1920 roku 59 pp nosił nazwę: 5 pułk strzelców wielkopolskich.

⁸ P. Dymek, *Zarys historii oddziałów żandarmerii i taborów Okręgów Korpusów VII i VIII w latach 1919–1939*, PIU Geoperitus, Poznań 2018.

ukończył dopiero w dwa lata później, więc można przypuszczać, że szlify sierżanta czasu wojny otrzymał w 59 pp w walce z Niemcami, a później tylko uzupełnił swój awans cenzusem.

W poznańskiej żandarmerii służył do 2 stycznia 1921 roku. Wrócił do Warszawy i zaczął pracę w Banku Polskim, początkowo dorywczo (dziś powiedzielibyśmy: na umowę śmieciową) jako woźny. W następnym roku trafił ponownie do wojska. Od 10 kwietnia do 22 listopada 1922 roku służył w 11 pułku artylerii polowej w Stanisławowie. Ukończył wtedy Szkołę Podoficerów Sanitarnych w Dowództwie Okręgu Korpusu Nr VI we Lwowie.

Na początku 1923 roku wrócił do pracy w BP w Warszawie. Z dniem 1 lipca 1926 roku został etatowym woźnym bankowym. Wkrótce przeszedł do pracy w Ambulatorium Działu Lekarskiego BP. Wstąpił do szkoły laborantów medycznych i felczerów. Przez trzy lata odbywał praktykę na oddziale chirurgii wewnętrznej Lecznicy św. Antoniego przy ul. Topiel 14 pod kierunkiem dr. Tomasza Byszewskiego. W czerwcu 1934 roku zdał egzamin z wynikiem bardzo dobrym i uzyskał tytuł pielęgniarza dyplomowanego⁹. Do sierpnia 1939 roku pracował jako laborant medycyny kategorii B w Ambulatorium BP. Był członkiem Zrzeszenia Pracowników Banku Polskiego¹⁰.

W 1934 roku ożenił się z Wiktorią (ur. 1896), córką rzeźnika Antoniego Lelentała. Zamieszkali na nowoczesnym osiedlu szeregowych domów jednorodzinnych BGK na Kole, przy ul. Bolecha 43¹¹. Jeszcze przed wojną przeprowadzili się jednak do skromniejszego mieszkania w kilkurodzinnym domu na tym samym osiedlu, przy ul. Obozowej 90, gdzie mieszkali podczas okupacji oraz po wojnie. Wiktoria po wojnie pracowała w Oddziale Warszawa NBP. Nie mieli dzieci.

Podczas obrony Warszawy w 1939 roku zgłosił się jako ochotnik do wojska i służył jako starszy felczer 1 Dywizjonu Żandarmerii¹². Po kapitulacji wrócił do banku i od października 1939 do lipca 1944 roku pracował w pomocy leczniczej dla pracowników i emerytów

⁹ CAW, TAP nr 1164/66/37.

¹⁰ CAW, jednostka aktowa nr II.56.13420.

¹¹ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Zespół „Bank Polski SA w Warszawie”, sygnatura 2/233/0/4/1165.

¹² Wg: *Przyczynki do historii Żandarmerii odrodzonego Wojska Polskiego*, oprac. W. Wierzbicki, Koło Oddziałowe SPK nr 106 „Żandarm”, Londyn 1990, we wrześniu 1939 r. używano nazwy Żandarmeria Obrony Warszawy.

przy Powierniku Banku Polskiego. Mimo uszczuplonego personelu, Powiernik zatrudniał na ułamkach etatów czworo lekarzy, a Pływacz, formalnie zatrudniony w księgowości, robił w dawnym ambulatorium wszystko – zachowały się nawet dokumenty upoważniającego go do odbioru w kasie wynagrodzeń lekarzy¹³.

W latach 1939–1944 był członkiem Związku Walki Zbrojnej, następnie Armii Krajowej. W stopniu sierżanta służył w oddziale Wojskowej Służby Ochrony Powstania, używając pseudonimu „Lesiński”. Takie dane podał we wrześniu 1949 roku w „Zeszytach Ewidencyjnym” Wojska Polskiego¹⁴. I jeszcze to, że jego dowódcą był „Żbikowski”, czyli kapitan Kazimierz Konat (1901–1975?)¹⁵. Pływacz służył zatem podczas okupacji w 3 Rejonie „Ratusz” I Obwodu „Radwan” (Śródmieście) Warszawskiego Okręgu AK, w którym „Żbikowski” był podinspektorem WSOP¹⁶.

W tym samym 1949 roku w „Zeszytach Ewidencyjnym” Pływacza naniesiono czerwonym (sic!) atramentem informację, że służył on również w kontrwywiadzie ZWZ, miał pseudonim „Karp”, a jego dowódcą był porucznik „Józef”. I tu robi się ciekawie. „Józef” to prawdopodobnie porucznik czasu wojny Stefan Ryś (1906–1975), częściej używający pseudonimu „Fischer”, od marca–kwietnia 1941 roku do lipca 1944 roku zastępca szefa Wydziału Bezpieczeństwa i Kontrwywiadu Oddziału II Komendy Głównej AK¹⁷. „Fischer”, o którym jego przełożony w dwójce napisał: „Bardzo odważny, wyjątkowo pracowity, poświęcający wszystko dla służby. Sprawuje bezpośredni nadzór nad oddziałem bojowym. Jego zasługą jest zdecydowane, a jednocześnie ostrożne wkraczanie do akcji”, został 19 lipca 1944 roku przypadkowo aresztowany i osadzony na Pawiaku. Jako cenny dla kontrwywiadu, został wykupiony przez AK za łapówkę i wydostał się na wolność nocą z 27 na 28 lipca¹⁸.

¹³ AAN, Zespół „Bank Polski SA w Warszawie”, sygnatura 2/233/0/2/772.

¹⁴ CAW, TAP nr 1164/66/37.

¹⁵ Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/kazimierz-konat,22159.html> [dostęp: 26.10.2024].

¹⁶ *Powstanie Warszawskie 1944. Wybór dokumentów*, t. 2, cz. 1, red. P. Matusak, Agencja Wydawnicza Egros, Warszawa 2001, s. 225.

¹⁷ M. Ney-Krwawicz, *Komenda Główna Armii Krajowej 1939–1945*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1990, s. 102.

¹⁸ A.K. Kunert, *Słownik biograficzny konspiracji warszawskiej 1939–1945*, t. 1, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1987, s. 136–137.

Akcję wykupienia „Fischera” zorganizował kapitan Stanisław Leszczyński ps. „Vigil” (1900–1976)¹⁹.

W zachowanych preliminarzach i rozliczeniach wydatków i etatowych uposażeń Referatu 997 „Atlantic” Wydziału Bezpieczeństwa i Kontrwywiadu Oddziału II Komendy Głównej AK za okres luty–czerwiec 1944 roku figuruje nieetatowy pracownik Referatu o pseudonimie „Karp”, otrzymujący 1700 zł miesięcznie²⁰. Pseudonim ten był przeciętnie popularny w AK (wśród około 50 tys. uczestników Powstania Warszawskiego powtarza się 20 razy²¹), jednak możemy założyć, że w dokumentach Referatu 997, gdy mowa jest o „Karpiu”, chodzi o Pływacza – zbyt dużo byłoby tu zbiegów okoliczności. Działania Pływacza, które on sam określił jako „tropienie wywiadu niemieckiego”²², wpisywały się w zadania Referatu 997, który zajmował się rozpoznawaniem struktury organizacyjnej i personaliów niemieckich organów bezpieczeństwa²³.

Dlaczego Pływacz w 1949 roku wymienił jako swojego dowódcę „Józefa”, a nie bezpośredniego przełożonego, kierownika Referatu 997, którym był kapitan Kazimierz Leski ps. „Bradł” (1912–2000)? Pływacz był kilkakrotnie przesłuchiwany przez funkcjonariuszy bezpieczeństwa. Sądząc z zapisów w „Zeszycie Ewidencyjnym”, kluczowe przesłuchanie odbyło się pomiędzy sporządzeniem „Zeszytu” a dokonaniem w nim wpisów czerwonym atramentem, tj. w czwartym kwartale 1949 roku²⁴. „Bradł” to superagent AK, który w mundurze niemieckiego generała podróżował po całej Europie okupowanej przez III Rzeszę²⁵. W 1949 roku siedział jednak w polskim więzieniu, skazany w procesie Komendy Głównej WiN za usiłowanie obalenia

¹⁹ Ibidem, s. 108–109.

²⁰ „Atlantic” Referat 997 Wydziału Bezpieczeństwa i Kontrwywiadu Oddziału II Komendy Głównej Armii Krajowej, Wydawnictwo Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Warszawa 2023.

²¹ Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy.html> [dostęp: 26.10.2024].

²² CAW, TAP nr 1164/66/37.

²³ M. Ney-Krwawicz, op. cit., s. 105.

²⁴ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej: AIPN), teczka nr BU0-423/5227. W niedatowanej notatce zapisano: „ofic. A.K. w 1939 r. wstąpił do ZWZ gdzie pełnił funkcję rezydenta kontrwywiadu »Dwójki« [.] W] A.K. prawdopodobnie pełnił funkcję tą samą co w ZWZ lecz wyraźnie o tym nie mówił” (k. 10).

²⁵ Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/kazimierz-leski,214.html> [dostęp: 26.10.2024].

ustroju i współpracę z okupantem hitlerowskim (zrehabilitowany dopiero w 1957 roku). Przyznanie się do współdziałania z nim mogło mieć fatalne skutki.

Z drugiej strony, Pływacz musiał być związany bezpośrednio z „Józefem”. W życiorysie sporządzonym w 1947 roku dla Narodowego Banku Polskiego napisał: „W 1944 r. byłem aresztowany przez Niemców i osadzony na Pawiaku [a] 28 VII 1944 r. zostałem zwolniony”²⁶. W życiorysie z 1955 roku dla „ludowego” Wojska Polskiego napisał, że wziął udział w Powstaniu Warszawskim „po odbiciu nas [z Pawiaka] przez Powstańców”²⁷. Te dwie informacje, pozornie sprzeczne i niejasne (Powstańcy Warszawscy nie odbijali nikogo z Pawiaka), zebrane razem odpowiadają jednak możliwości, że Pływacz został 28 lipca wyciągnięty z Pawiaka za łapówkę przez akowców, tak jak jego przełożony w kontrwywiadzie Stefan Ryś. Dokładnie w tym samym dniu – czyli zapewne w tej samej akcji („odbiciu nas”).

Nie ma większej satysfakcji dla badacza niż, po postawieniu takiej hipotezy, odnalezienie w archiwach dokumentu ją potwierdzającego. Rzeczywiście: w liście do dyrekcji Banku Polskiego w Londynie w 1946 roku Pływacz napisał: „W lipcu 1944 r. władze AK wojskowe wykupili mnie [pisownia oryginalna]”²⁸.

Przyznanie się komunistom do udziału w takiej akcji oznaczałoby poinformowanie ich o znaczeniu, jakie Pływacz miał dla AK – a tego na pewno chciał uniknąć. Co innego, podać pseudonim przełożonego „Józef”, pospolity i rzadziej używany przez Stefana Rysia, niż „Fischer”. W czasie, gdy Pływacz był przesłuchiwany (jesień 1949 roku), Ryś zresztą, choć przez bezpiekę aresztowany – co w tamtej epoce było nierzadkie – w odróżnieniu od Leskiego nie miał jeszcze żadnego wyroku.

Dlaczego Ryś i Pływacz byli tak cenni dla AK? Czas przypomnieć, że Stefan Ryś był dysponentem ewidencji agentów Gestapo rozpracowywanych przez kontrwywiad Oddziału II Komendy Głównej AK, tzw. kartoteki Rysia. Przekazał ją po wojnie Józefowi Różańskiemu, dyrektorowi Departamentu Śledczego Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (Polska Ludowa odpłaciła mu za to karą sześciu

²⁶ Archiwum NBP.

²⁷ CAW, TAP nr 1164/66/37.

²⁸ AAN, Zespół „Bank Polski SA w Warszawie”, sygnatura 2/233/0/2/716.

lat więzienia). Pozostaje pytanie, jakie zadania wykonywał dla Rysia podczas okupacji Pływacz. Pamiętamy, że przyznał się ubekom do „tropienia wywiadu niemieckiego”...

Wybuch Powstania zaskoczył Pływacza w rejonie oficjalnego miejsca pracy, gmachów Banku Polskiego przy ul. Bielańskiej 10. Nie dotarł do 3 Rejonu (Śródmieście południowo-zachodnie), gdzie miał przydział przed Powstaniem – oddzielała go od niego kontrolowana przez Niemców Oś Saska. Przyłączył się do działającej na Starym Mieście 12 kompanii batalionu WSOP „Dzik”²⁹, dowodzonej przez porucznika Wacława Kozickiego ps. „Oppenheim” (1897–1967)³⁰. W cytowanym już liście do dyrekcji Banku Polskiego w Londynie³¹ Pływacz napisał, że w nocy 2 sierpnia³² razem z por. Kozickim zdobywał budynek Banku Polskiego. W reducie Banku Polskiego Pływacz pozostał do upadku Starego Miasta. Służył jako starszy felczer broniącego reduy batalionu AK „Łukasiński”. 26 sierpnia otrzymał stopień podporucznika czasu wojny³³.

Po przejściu kanałami do Śródmieścia na przełomie sierpnia i września dołączył do swojego macierzystego Rejonu AK. Brał udział w dramatycznych walkach na Powiślu Czerniakowskim jako p.o. lekarza kompanii szturmowej „Szafrąński” Zgrupowania AK „Topór”. Dowódcą kompanii był podporucznik Zbigniew Freudenreich ps. „Szafrąński” (1919–1984)³⁴, którego oddział od około 13 września (Pływacz twierdzi, że od 3 września³⁵) odpierał na Książęcej niemieckie ataki prowadzone z ruin szpitala św. Łazarza, z willi prof. Pniewskiego, ruin Ambasady Francuskiej i z rejonu ul. Rozbrat. Pływacz wspomina swój udział w walkach o kamienicę przy

²⁹ Wg: T. Okolski, *Batalion „Dzik” w Powstaniu Warszawskim*, Historia Pro Futuro, Warszawa 1994, s. 397, na liście żołnierzy 12 kompanii jest sierżant Kazimierz „Lesiński”, ur. 1901; mylnie zapisano numer oddziału: „przybył z 2 Rejonu – 3 komp., (...) pozostał w Banku Polskim”.

³⁰ Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/waclaw-koziicki,23793.html> [dostęp: 26.10.2024].

³¹ AAN, Zespół „Bank Polski SA w Warszawie”, sygnatura 2/233/0/2/716.

³² W rzeczywistości walki o BP zaczęły się 2 sierpnia, a zwycięski atak nastąpił w nocy z 3 na 4 sierpnia (T. Okolski, op. cit., s. 23, 242).

³³ Archiwum NBP; wg [TAP] awans został nadany 1 października 1944 r.

³⁴ Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/zbigniew-freudenreich,10406.html> [dostęp: 26.10.2024].

³⁵ CAW, jednostka aktowa nr II.56.13420.

ul. Książęcej 7. 20 września został ranny³⁶. Pod koniec września kompania „Szafrński” powróciła do batalionu „Golski”. Prawdopodobnie razem z nią Pływacz trafił 5 października³⁷ do niewoli, w szeregach 72 pułku piechoty 28 Dywizji Piechoty AK im. Stefana Okrzei³⁸.

13 listopada 1944 roku znalazł się jako jeńiec wojenny w Stalagu X B Sandbostel (numer jeniecki 222845). Pełnił w nim funkcję starszego felczera izby chorych. Później został przewieziony do Stalagu XVIII C w Markt Pongau i pracował tam w kamieniołomach³⁹. Obóz w Markt Pongau został wyzwolony przez armię amerykańską 8 maja 1945 roku.

Od 10 maja do 20 września 1945 roku służył w Polskim Batalionie Wartowniczym w Markt Pongau. Ukończył wtedy sześciomiesięczny kurs Assistant Surgeon przy 327 pułku piechoty US Army⁴⁰. 21 września został przetransportowany jako bardzo ciężko chory do Merano we Włoszech. Po wyzdrowieniu (a może od razu po przyjeździe?) wstąpił do 2 Korpusu Polskiego gen. Andersa. Od 20 października do 3 grudnia 1945 służył w 31 kompanii sanitarnej 2 Korpusu. 4 grudnia został odkomenderowany na funkcję p.o. lekarza 12 Szwadronu Żandarmerii 2 Korpusu⁴¹. 21 września 1946 roku wrócił do 31 kompanii sanitarnej. Używał stopnia wachmistrza – odpowiednika sierżanta w żandarmerii⁴².

³⁶ CAW, TAP nr 1164/66/37.

³⁷ Taką datę podaje w kilku miejscach Pływacz. Wg: R. Bielecki, *Żołnierze Powstania Warszawskiego. Dokumenty z Archiwum Polskiego Czerwonego Krzyża*, t. 3, Neriton, Warszawa 1997, s. 212, Pływacz znajduje się na liście jeńców Sandbostel zatytułowanej *Żołnierze AK więźci do niewoli w Warszawie 27.9.44*.

³⁸ Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/kazimierz-plywacz,35235.html> [dostęp: 29.05.2024].

³⁹ Archiwum Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Opolu (Łambinowicach), akta nr WAST-St.XB,l.1132PW. wg: *Straty osobowe i ofiary represji pod okupacją niemiecką w latach 1939–1945*, <https://straty.pl/szukaj-osoby.php> [dostęp: 29.06.2024].

⁴⁰ Pływacz podaje w życiorysach „przy 327 dywizji piechoty”, lecz oddział US Army z tym numerem to 327th Infantry Regiment, czyli odpowiednik pułku.

⁴¹ Wg: *Przyczynki do historii Żandarmerii odrodzonego Wojska Polskiego*, op. cit., lekarzem 12 Szwadronu Żandarmerii był ppor. AK [Janusz – MB] Daab. W *Imiennym wykazie (wrzesień 1940-19.12.1946) żołnierzy żandarmerii, którzy przeszli przez ewidencję byłego plutonu żand. OZBSK, przemianowanego na 2 szwadron żand. Bazy i etapów, OZWP na Śr. Wsch., a w końcu przemianowanego na 12 szwadron żandarmerii 2 Korpusu przy 8 Armii Brytyjskiej wachm. Kazimierz Pływacz był felczerelem 12 szw. żand.* (ibidem, s. 136).

⁴² AAN, Zespół „Bank Polski SA w Warszawie”, sygnatura 2/233/0/2/716.

Razem z 31 kompanią przeniesiono go do Anglii, gdzie 14 listopada 1946 roku został odkomenderowany na p.o. lekarza obozu w Petty Pool. Rozpoczął starania o powrót do Polski. Już w czerwcu 1946 roku, za pośrednictwem Waława Kozickiego, nawiązał kontakt listowny z biurem Banku Polskiego w Londynie, szukając informacji o rodzinie i o znajomych z pracy. Bank zaproponował mu, jako byłemu pracownikowi, konwojowanie ładunku polskiego złota i banknotów z Londynu do Warszawy. Po uzyskaniu zgody Pływacza rozpoczęły się zabiegi kierownictwa banku o zwolnienie go z wojska i uzyskanie dokumentów repatriacyjnych. Z zachowanej korespondencji wynika, że trwały one kilka miesięcy⁴³. 24 lutego 1947 roku Pływacz znalazł się w obozie repatriacyjnym.

Biurem BP w Londynie kierował wówczas przedwojenny major artylerii Stefan Michalski (1890–1964), do 1939 roku dyrektor Oddziału Warszawskiego BP. Miał on wielki udział w uratowaniu złota przed Niemcami podczas wojny, a teraz koordynował powrót należących do Banku Polskiego kosztowności do kraju. Wywiezienie i rewindykacja polskiego złota zostały szeroko opisane w literaturze⁴⁴, natomiast powrót do kraju pieniądza papierowego nie był zapewne tak ekscytujący, stąd rzadziej się o nim wspomina. Przekraczając nieco ramy niniejszego tekstu, odnotujmy, że było sześć transportów banknotów Banku Polskiego i papieru banknotowego (ze znakami wodnymi) z Londynu. W sumie od października 1946 do maja 1947 roku przewieziono do Polski 2 430 skrzyń zawierających nominały 1-, 2-, 5-, 10-, 20-, 50- i 100-złotowe, łącznie ważące 207,5 tony⁴⁵.

Kazimierz Pływacz został konwojentem ostatniego transportu banknotów i zarazem ostatniego transportu złota. Obejmował on 400 skrzyń banknotów, cztery tony papieru ze znakami wodnymi, który pozostał z druku „młynarek” w firmie Waterflow, skrzynkę z dokumentami, pakunki z dobrami niedostępnymi wówczas w Polsce, takimi jak kalka maszynowa (100 tys. arkuszy) i taśma do maszyn do pisania, samochód

⁴³ AAN, Zespół „Bank Polski SA w Warszawie”, sygnatura 2/233/0/2/701.

⁴⁴ Por. W. Rojek, *Odyseja skarbu Rzeczypospolitej. Losy złota Banku Polskiego 1939–1950*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2000; J. Wróbel, *Wojenne losy polskiego złota*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2002, nr 8–9, s. 55–64; C. Păunescu, D. Matei, *Jak ocalono polskie złoto*, Wydawnictwo Oscar Print, Bukareszt 2013; *Wojenne losy polskiego złota*, „Bankoteka. Magazyn Centrum Pieniądza NBP” 2014, wydanie specjalne.

⁴⁵ AAN, Zespół „Bank Polski SA w Warszawie”, sygnatura 2/233/0/2/700.

osobowy Pontiac oraz sześć skrzyń ze złotymi monetami. Te ostatnie budziły najwięcej emocji. Bank zamówił specjalne skrzynie, takie które „nie wyglądają na skrzynki ze złotem”⁴⁶. Zrezygnowano z ubezpieczenia, zarówno z powodu jego kosztu w przypadku takiego ładunku, jak i chęci zachowania poufności co do jego zawartości. Skrzynie z monetami umieszczono w kabinie, w której w każdej chwili musiało przebywać dwóch konwojentów towarzyszących konwojowi. Waga monet wynosiła 6 044 910 uncji, czyli ok. 188 ton⁴⁷.

Konwojentów miało być czterech: Kazimierz Pływacz, Leon Ostrowski, Feliks Wiśniowski i Edward Dobrzyński. Leon Ostrowski to przybyły specjalnie w tym celu z Warszawy urzędnik NBP. Feliks Wiśniowski był, podobnie jak Pływacz, pracownikiem BP i żołnierzem Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie; ostatecznie nie mógł wówczas pojechać. Edwarda Dobrzyńskiego, pracownika Banku Emisyjnego w Polsce (niemieckiej instytucji w Generalnym Gubernatorstwie), przyprowadził do biura BP w Londynie Pływacz, przedstawiając go jako swego krewnego. Na podstawie dostępnych informacji o panięskich nazwiskach matek i współmałżonków obu panów nie możemy potwierdzić, że Pływacz i Dobrzyński byli krewnymi, natomiast na pewno znali się z sąsiedztwa w Warszawie: rodzina Edwarda Dobrzyńskiego mieszkała w tym samym, co Pływacz, domu przy ul. Obozowej 90, a przede wszystkim – tenże sierżant Edward Dobrzyński ps. „Teleki” (ur. 1903)⁴⁸ podczas Powstania Warszawskiego służył w tej samej, co Pływacz, 12 kompanii WSOP. Po upadku Starówki obaj przeszli kanałami do Śródmieścia, gdzie się rozdzielili: Pływacz przeszedł ze swoim macierzystym oddziałem na Powiśle Czerniakowskie, a Dobrzyński pozostał w Śródmieściu Północ. Spotkali się w obozie jenieckim w Sandbostel i najwyraźniej razem pojechali

⁴⁶ AAN, Zespół „Bank Polski SA w Warszawie”, sygnatura 2/233/0/2/701, pismo Stefana Michalskiego z 21 stycznia 1947 r.

⁴⁷ AAN, Zespół „Bank Polski SA w Warszawie”, sygnatura 2/233/0/2/701, pismo BP z 4 lipca 1947 r.

⁴⁸ Wg: Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/edward-dobrzynski,8375.html> [dostęp: 26.10.2024], Edward Dobrzyński przed Powstaniem mieszkał przy ul. Leszno 125. Jako swoją najbliższą rodzinę Edward podał Helenę Dobrzyńską, zamieszkałą w Warszawie przy ul. Obozowej 90 (*Straty osobowe i ofiary represji pod okupacją niemiecką w latach 1939–1945*, <https://straty.pl/szukaj-osoby.php> [dostęp: 26.10.2024]); wg: T. Okolski, op. cit., s. 403, na liście żołnierzy 3 plutonu 12 kompanii WSOP jest plutonowy Edward „Telecki”, ur. 1903.

po wojnie do Anglii. W Londynie mieszkali razem, przy Gloucester Road 51 w południowym Kensington.

Wśród Polaków przebywających w Anglii dominowały wówczas obawy przed powrotem do znajdującej się w strefie wpływów Związku Sowieckiego ojczyzny. Pływacz musiał podzielać te obawy, jednak liczył zapewne na „parasol ochronny” instytucji, której został ponownie pracownikiem. Przede wszystkim martwił się o los żony, która została w Polsce i z którą nie miał kontaktu.

28 kwietnia 1947 roku trzej konwojenci skarbu zaokrętowali się w Londynie na statek s/s Lech i prawdopodobnie 3 maja wypłynęli z Anglii. 12 maja dopłynęli do Gdyni. Rozejrzawszy się w sytuacji, jeszcze w maju Pływacz złożył podanie o pracę w Narodowym Banku Polskim. Jak ogromna większość powracających do kraju pracowników BP, wolał pracować w założonej przez komunistów instytucji, mającej jako bank emisyjny większe perspektywy rozwoju. W Banku Polskim SA w 1949 roku pracowały już tylko 23 osoby⁴⁹, a dwa lata później bank został zlikwidowany – nie udało się to nawet Niemcom przez sześć lat okupacji, mimo usiłowań i założenia w Generalnym Gubernatorstwie odrębnego Banku Emisyjnego.

Składając dokumenty w sprawie zatrudnienia, Pływacz przyjął strategię częściowej mimikry. Przyznał się w życiorysie do AK, ale znalazł ciekawą formułę opisu przynależności tak, by nie zaszkodziła mu w oczach komunistów: napisał o służbie w „batalionie robotniczo-chłopskim”⁵⁰. Bez kłopotów przeniesiono go do rezerwy 16 kwietnia 1948 roku. Złożył też podanie i od 1947 roku należał do PPR–PZPR, był nawet I sekretarzem Komitetu Zakładowego podstawowej organizacji partyjnej przy NBP.

Jako oficer z przeszłością za granicą został jednak po III Plenum KC PZPR, które odbyło się w dniach 11–13 listopada 1949 roku, usunięty z PZPR. To było to Plenum KC, które nakazało wzmoczenie czujności rewolucyjnej i podniesienie poziomu ideologicznego partii oraz pozbawiło Władysława Gomułkę, Zenona Kliszkę i Mariana Spychalskiego wszystkich funkcji partyjnych⁵¹. To wtedy Pływacz

⁴⁹ AAN, Zespół „Bank Polski SA w Warszawie”, sygnatura 2/233/0/4/1161.

⁵⁰ Archiwum NBP.

⁵¹ *III Plenum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej*, Nowe Drogi, Warszawa 1949.

miał spotkanie z funkcjonariuszami bezpieczeństwa, które poskutkowało wpisami do wojskowych akt czerwonym atramentem. Tym samym czerwonym atramentem, przy informacji o przynależności do PZPR, wpisano mu w akta „skreśl. 1949 r.”. Później był przesłuchiwany jeszcze kilkakrotnie, a przedmiotem zainteresowania bezpieki przestał być dopiero 11 lat po śmierci⁵².

Inne nieprzyjemności go jednak ominęły – „parasol ochronny” banku chyba zadziałał⁵³. Pracę w Centralnym Ambulatorium NBP przy ul. Daniłowiczowskiej 18 rozpoczął 1 czerwca 1947 roku. Już 1 grudnia 1948 roku został awansowany na kierownika Biura Ambulatorium Bankowej Pomocy Leczniczej. Wykonywał też jako felczer zabiegi w domach pracowników NBP – odrębnie płatne – pod nadzorem naczelnego lekarza zaufania banku dr. Józefa Woźniakowskiego, z którym pracował już w czasie okupacji w BP. Pracownikiem NBP był do 1950 roku, gdy pomoc leczniczą dla pracowników banku przejął Zakład Lecznictwa Pracowniczego, a następnie Prezydium Stołecznej Rady Narodowej. Od 5 grudnia 1951 roku był zatem zatrudniony w Wydziale Ochrony Zdrowia w Przemysle Warszawa Stare Miasto, a od 1960 roku w Wydziale Zdrowia i Opieki Społecznej Prezydium Dzielnicowej Rady Narodowej Warszawa-Śródmieście, pracując nadal w tym samym ambulatorium NBP przy ul. Daniłowiczowskiej 18.

Kazimierz Pływacz był odznaczony Krzyżem Walecznych (26 sierpnia 1944), Medalem Wojska (1946), Krzyżem Partyzanckim, Złotym Krzyżem Zasługi, Medalem za Warszawę i Odznaką Grunwaldu. Zmarł 9 marca 1962 roku.

Maciej Białecki

⁵² Np. inwigilację podjęto w 1950 r. (AIPN,teczka nr BU0-423/5227, karta 6, wniosek z 17 kwietnia 1950 r. Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego na m.st. Warszawę do MBP o udzielenie informacji w celu przeprowadzenia rozmowy). Ankiety repatriacyjną Pływacza przesłano 10 lutego 1959 r. do Wydziału IV Biura „C” MSW. Materiały Pływacza złożono 6 października 1972 r. do archiwum Wydziału „C” KS MO (*Dane osoby z katalogu osób „rozpracowywanych”*, Biuletyn Informacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/664578> [dostęp: 26.10.2024]).

⁵³ W październiku 1949 r. funkcjonariusz Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego na m.st. Warszawę przeprowadziwszy wywiad środowiskowy, żalił się, że „w miejscu pracy w/w [Pływacza] informacji uzyskać nie można, ponieważ jest to obiekt zastrzeżony przez M.B.P. i wszelkie dane odnośnie w/w można uzyskać za zgodą referenta obsługującego ten obiekt”, tj. Centralę NBP (AIPN,teczka nr BU0-423/5227, karta 16, notatka nr II 623/49 z 5 października 1949).

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Archiwum Akt Nowych, Zespół 233 „Bank Polski SA w Warszawie”.
Archiwum Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Opolu (Łambinowicach), akta nr WAST-St.XB, I.1132PW.
Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, teczka nr BU0-423/5227.
Archiwum Zakładowe Narodowego Banku Polskiego.
Centralne Archiwum Wojskowe, jednostka aktowa nr II.56.13420.
Centralne Archiwum Wojskowe, TAP nr 1164/66/37.

Źródła drukowane

- III Plenum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej*, Nowe Drogi, Warszawa 1949.
Karol Wójcik. Wspomnienia towarzyszy, Książka i Wiedza, Warszawa 1961.
Nekrolog, „Służba Zdrowia” 1962, nr 15, s. 2.
Nowicki Franciszek, *Zarys historii wojennej 59-go pułku piechoty wielkopolskiej*, Wojskowe Biuro Historyczne, Warszawa 1929.
Okolski Tadeusz, *Batalion „Dzik” w Powstaniu Warszawskim*, Historia Pro Futuro, Warszawa 1994.
Powstanie Warszawskie 1944. Wybór dokumentów, t. 2, cz. 1, red. P. Matusak, Agencja Wydawnicza Egros, Warszawa 2001.

Opracowania

- „Atlantic” *Referat 997 Wydziału Bezpieczeństwa i Kontrwywiadu Oddziału II Komendy Głównej Armii Krajowej*, Wydawnictwo Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Warszawa 2023.
Bielecki Robert, *Żołnierze Powstania Warszawskiego. Dokumenty z Archiwum Polskiego Czerwonego Krzyża*, współpr. M. Strok, t. 3, Neriton, Warszawa 1997.
Dymek Przemysław, *Zarys historii oddziałów żandarmerii i taborów Okręgów Korpusów VII i VIII w latach 1919–1939*, PIU Geoperitus, Poznań 2018.
Kunert Andrzej Krzysztof, *Słownik biograficzny konspiracji warszawskiej 1939–1945*, t. 1, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1987.
Ney-Krwawicz Marek, *Komenda Główna Armii Krajowej 1939–1945*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1990.
Păunescu Cristian, Matei Dorin, *Jak ocalono polskie złoto*, Wydawnictwo Oscar Print, Bukareszt 2013.
Przyczynki do historii Żandarmerii Odrodzonego Wojska Polskiego, oprac. W. Wierzbicki, Koło Oddziałowe SPK nr 106 „Żandarm”, Londyn 1990.
Rojek Wojciech, *Odyseja skarbu Rzeczypospolitej. Losy złota Banku Polskiego 1939–1950*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2000.
Więch Kazimierz, *Polska Partia Socjalistyczna 1918–1921*, Książka i Wiedza, Warszawa 1978.

Wojenne losy polskiego złota, „Bankoteka. Magazyn Centrum Pieniądza NBP” 2014, wydanie specjalne.

Wróbel Janusz, *Wojenne losy polskiego złota*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2002, nr 8–9, s. 55–64.

Źródła internetowe

Dane osoby z katalogu osób „rozpracowywanych”, Biuletyn Informacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/664578> [dostęp: 26.10.2024].

Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/kazimierz-leski,214.html> [dostęp: 26.10.2024].

Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/edward-dobrzynski,8375.html> [dostęp: 26.10.2024].

Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/january-wojcik,50122.html> [dostęp: 26.10.2024].

Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/kazimierz-konat,22159.html> [dostęp: 26.10.2024].

Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/kazimierz-plywacz,35235.html> [dostęp: 29.05.2024].

Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy.html> [dostęp: 26.10.2024].

Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/waclaw-kozicki,23793.html> [dostęp: 26.10.2024].

Muzeum Powstania Warszawskiego, <https://www.1944.pl/powstancze-biogramy/zbigniew-freudenreich,10406.html> [dostęp: 26.10.2024].

Straty osobowe i ofiary represji pod okupacją niemiecką w latach 1939-1945, <https://straty.pl/szukaj-osoby.php> [dostęp: 26.10.2024].

BIOGRAMS OF WARSAW INSURGENTS

Kazimierz Pływacz (1901–1962) – Home Army Counterintelligence Agent, Warsaw Insurgent and Escort of Polish Gold

Keywords

Kazimierz Pływacz, Bank Polski SA in Warsaw, 2nd Branch of the Home Army Headquarters, Pawiak, Warsaw Uprising, Polish gold during World War II, National Bank of Poland

Abstract

Kazimierz Pływacz (1901–1962) took part in fighting against the Germans on the Greater Poland front in 1920 and in the defensive war of 1939. From 1921 to 1944, he worked as a medical laboratory technician at Bank Polski SA in Warsaw. During World War II, he served in the counterintelligence of the Home Army Headquarters. A prisoner of Pawiak, he was ransomed by the Home Army. During the Warsaw Uprising, he took part in fighting in the Old Town and Czerniaków Powiśle district. After a stay in captivity and in the Polish Armed Forces in the West, he returned to Poland as an escort of Polish gold shipped from London. Upon his return, he was head of the National Bank of Poland's outpatient clinic in Warsaw.

BIOGRAMME DER WARSCHAUER AUFSTÄNDISCHEN

Kazimierz Pływacz (1901–1962) – Spionageabwehr-Agent der Polnischen Heimatarmee, Warschauer Aufständischer und Begleitschützer für polnisches Gold

Schlüsselwörter

Kazimierz Pływacz, Bank Polski SA in Warszawa, Abteilung II des Hauptquartiers der Polnischen Heimatarmee, Pawiak-Gefängnis, Warschauer Aufstand, polnisches Gold während des Zweiten Weltkriegs, Polnische Nationalbank

Zusammenfassung

Kazimierz Pływacz (1901–1962) nahm 1920 an den Kämpfen gegen die Deutschen an der großpolnischen Front und im Verteidigungskrieg von 1939 teil. In den Jahren 1921–1944 arbeitete er als medizinischer Laborant bei Bank Polski SA in Warszawa. Während des Zweiten Weltkriegs diente er in der Spionageabwehr des Hauptquartiers der Polnischen Heimatarmee. Er war Gefangener von Pawiak-Gefängnis und wurde von der Polnischen Heimatarmee freigekauft. Während des Warschauer Aufstands nahm er an den Kämpfen in der Altstadt und im Powiśle Czerniakowskie teil. Nach dem Aufenthalt in Gefangenschaft und in den Polnischen Streitkräften im Westen kehrte er nach Polen zurück, wo er als Begleitschützer für polnisches Gold aus London tätig war. Nach seiner Rückkehr war er Leiter der NBP-Ambulanz in Warszawa.

БИОГРАММЫ ВАРШАВСКИХ ПОВСТАНЦЕВ

Казимеж Плывач (1901–1962) – агент контрразведки Армии Крайовой варшавский повстанец и конвоир польского золота

Ключевые слова

Казимеж Плывач, «Bank Polski SA» в Варшаве, II отделение Командования Армии Крайовой, Павяк, Варшавское восстание, польское золото во время Второй мировой войны, Национальный банк Польши

Резюме

Казимеж Плывач (1901–1962) принимал участие в боях против немцев на великопольском фронте в 1920 году, а также в оборонительной войне 1939 года. С 1921 по 1944 год он работал техником медицинской лаборатории в компании «Bank Polski SA» в Варшаве. Во время Второй мировой войны Плывач служил в контрразведке командования Армии Крайовой. Он был узником тюрьмы Павяк, откуда был выкуплен Армией Крайовой. Во время Варшавского восстания Плывач участвовал в боях в Старом городе и на Повислье-Черняковском. После пребывания в плену и службы в Польских вооруженных силах на Западе он вернулся в Польшу в качестве конвоира польского золота, отправленного из Лондона. Вернувшись на родину, он возглавил амбулаторию Национального банка Польши в Варшаве.